

A KERESKEDELEM ÉPÜLETEI A KÖZÉPKORI BUDÁN III.

TÁVOLSÁGI KERESKEDŐK ÜZLETHELYISÉGEI, POSZTÓSBOLTOK, PATIKÁK

*Wenn der Kaufmann von Schafen spricht,
so meint er das Tuch.*

„Ilyen alkalmazottak bizonyos megállják a helyüket a kereskedelemben; nemcsak az írás-olvasáshoz értenek, de jól ismerik az országot is.”¹ Ezt a dicsérő mondatot Hans Dernschwam írta a Fugger uraknak írt jelentésében 1528-ban Kayser Simonról és testvéréről Kristófról, akik Nagyszébenből, szerény sorból származtak. Simon Budán, Mátyás könyvelő mellett szolgált, a Pesten élő Kristóf pedig, aki Oláh Miklós lánytestvérének férje volt, reménybéli Fugger alkalmazottnak számított ekkor. A Fuggerek faktorának megjegyzése arra utal, hogy talpraesettséggel, helyismerettel és némi iskolázottsággal már jól el lehetett boldogulni az üzleti életben. De milyen volt az a környezet, amelyben meg kellett állni a helyüket? Nem is olyan könnyű rekonstruálni, mivel a budai tanács levéltára és városi könyvei az 1529-es török ostrom során elégték. A polgárházak pedig az ezt követő századok pusztításainak és átépítéseinek estek áldozatául. A fennmaradt oklevelek, az épületrészletek, a faragott nyíláskeretek, a boltozatok és szerkezeti elemek csak nagyon töredékes képét nyújtják a város egykori pompájának. Az alábbiakban ezek segítségével próbáljuk meg röviden összefoglalni a későközépkori távolsági kereskedők üzleti szokásairól szóló forrásokat és bemutatni a fennmaradt üzlethelyiségek építészeti jellemzőit.

Mind a nagykereskedők, mind a posztókereskedők és a patikusok polgárházak utcai, földszinti helyiségeiben dolgoztak. A polgárházak, vagyis a polgárjoggal rendelkező városiak által épített lakóházak a 14–15. században új funkcióval egészültek ki, sokuk földszinti szobáit üzletnek (esetleg műhelynek) kezdték el használni. Ez az átalakulás építészeti is nyomon követhető azokon a házakon, amelyek a 20. századra is megőrizték öt-hatszáz évvel korábbi szerkezeteiket, nyíláskereteiket. A budai vár még látszó gótikus elemeit először a Dísz téren lakó orvos Arányi-Lösteiner Lajos vette számba 1877-ben. Kéziratos jegyzete 74 ház középkori faragású részleteit (kapu-, ajtó- és ablakkereteket, ülőfülkéket, pilléreket, boltozatokat) szedte listába, gyakran precíz vázlatrajzokkal illusztrálva.² A jegyzék azért is fontos számunkra, mert olyan házak is rajta vannak, amelyeket később a századfordulón lebontottak, hogy a nagyszabású kormányzati épületek felépítéséhez elegendő helyet teremtsenek. A háború után, a budai polgárházak „fejlődési sémáját” és építészeti alapvetését Gerevich László publikálta.³ A példaként kiválasztott épületek vetületi ábrázolással készült rajzai a szakma számára

is érthetőbbé tették a középkori építési periódusok elképzelését. A vári házakról készült monográfiájában ő közölte először a boltablakok, boltajtók és ülőfülkék fotóit, illetve felmérési rajzait. Czagány István részletes építészeti elméleti cikkeket írt az ülőfülkék középkori tervezési módszereiről.⁴ Holl Imre a középkori városi életről írott tanulmányában telekméreteket szerinte kísérelte meg típusokba rendezni a budai házakat és az ülőfülkék építését a borkimérésekkel hozta összefüggésbe.⁵ Borsos László szintén a borkimérő helyekhez, illetve a kapualjakban történt helyben fogyasztáshoz kötötte az ülőfülkék létesítését.⁶

A Budai Jogkönyv meglepően kevés cikkelyben foglalkozik a polgárjoggal rendelkező távolsági kereskedők és posztókereskedők jogaival és kötelességeivel: a 443 szabály közül csak kettő-kettő szól róluk, ezek is elég szűkszavúan, önmagukat ismételve.⁷ A nagykereskedők, vagyis boltos urak (*kaufleut, gewelb herren*) csak saját boltjaikban, vagyis boltozott helyiséggel rendelkező üzlethelyiségeikben (*in iren gewelben*) kereskedhetnek, nyitott üzletben (*yn Ofenen laden*) nem. A nyitott üzlet jelen esetben azt jelenti, hogy utcára nyitott üzletben, közvetlenül a lakosságnak, kis tételben (mint a kalmárboltokban) nem árusíthattak. A posztókereskedők (*kamerherren, gewant sneiderr*) nem árulhattak kalmárárukat csak posztót-, vásznat- és selymet végenként, vagy méretre szabva. A 176. cikkelyben két, (a céhbe tartozó) posztókereskedőt kötelez arra, hogy társaik nevében tegyenek esküt, hogy fűszert és *cingewant*-ot (olcsó posztófajta) nem árulhatnak. A tiltásra nyilván azért volt szükség, mert valószínűleg árulták a két említett áruféleséget. A boltozott helyiség és a kamra szavak olyan építészeti különbséget mutatnak, ami talán egy korábbi periódusra utal, amikor a nagykereskedők már megengedhették maguknak, hogy tűzvédelmi okokból és reprezentációs céllal beboltoztathassák üzlethelyiségeiket, míg a posztókereskedők még nem. A boltozott bolthelyiség problémájára még később visszatérünk. A fentiekén kívül, fej- és teljes vagyonszétválás terhe mellett szigorúan tilos volt a kereskedők társulása.⁸ Nagy kérdés, hogy ezt a szabályt valaha is betartották-e, hiszen mind az olasz, mind a német cégek már a 14. század óta tartottak itt lerakatokat, és foglalkoztattak faktorokat. A szabály „kiskapuját” a családi vállalkozások jelentették, amikor a nagycsalád egy tagja polgárjogot nyert Budán, ebben az esetben már társulhatott „idegenel”. Ezt a formát mind a német, mind az olasz kereskedők előszeretettel használták. Szintén pikáns előírás volt, miszerint a kereskedők üzleti könyveinek nem szabad hinni, ha pereskedésre kerül sor.⁹ A gondot bizonyára saját példájukból is ismerték a tanácsurak, ezért igazán szép, hogy egyáltalán beemelték a Jogkönyvbe. A legnagyobb ösztönző erő a polgárjog elnyerésére az adómentesség volt, amely megilletett minden budai polgárt, ezen kívül a városban kereskedni is csak a budai polgároknak volt joguk.¹⁰

A városba érkező import árukról a budai vámtarifa,¹¹ a budai harmincadjegyzék,¹² a budai jogkönyv,¹³ valamint a város 1522. évi árszabása¹⁴ meglehetősen pontosan tudósít. A városból induló árukkal kapcsolatban a jogkönyv 441. cikkelyének második részét kell elolvasnunk.¹⁵ A hazai legfontosabb exportcikkek a fém- és szerves nyersanyagok, valamint az élőállatok voltak.

A 13. században elsősorban Bécsből és más dunamenti városokból (pl. Regensburgból) érkeztek lovagpolgárok (*Ritterbürger*) Budára, a 14. században azonban a németek mellett egyre több itáliai és magyar származású *hospes* telepedett le a városban.¹⁶ A nagypolitika változásai mindig hatással voltak arra, hogy honnan jöttek az újabb betelepülők. A 14. század elejétől főleg firenzei, a század végétől pedig elsősorban nürnbergi kereskedőcsaládok költöztek be és nyertek polgárjogot házvásárlással vagy beházasodással. A tanács tagjai közé a leggazdagabb kereskedőket és céhes mestereket választották, akik így többféle módon is juthattak bevételhez. A városvezetésben és az üzleti életben betöltött szerep természetesen ösztönzőleg hatott egymásra, tovább növelve a polgárok vagyonát. Az udvari beszerzéseknél nyújtott pénzkölcsönök, vagy áruhiteltek fejében gyakran kaptak ellenszolgáltatásként adóbérleti jogot, vagy udvari hivatali tisztséget. A 15. század végétől a budai kereskedők egyik fő bevételi forrásának a királyi udvar megrendelése számítottak.¹⁷ A német és az olasz származású kereskedők nem jelentettek egymás számára konkurenciát, és az írott források sem tanúskodnak olaszok és németek közötti vitás ügyletekről,¹⁸ ami valószínűleg eltérő életmódjukból és árukínálatukból adódott. Az itáliaiak (elsősorban a firenzeiek) keleti fűszereket, luxuscikkeket (selyem, bársony, brokát, drágakövek, majolika, üvegáruk, könyvek) és firenzei készítésű posztókat hoztak. A németek (elsősorban nürnbergiek és bécsiek) angol gyapjúból, német, vagy németalföldi városokban szőtt posztót, réz- és kovácsoltvas árukat szállítottak a városba. A polgárjog megszerzésére főleg a német származásúak törekedtek, de az itáliaiak között is szép számmal akadtak, akik családi okból vagy üzleti megfontolásból megtették az ehhez szükséges lépéseket (háztulajdon vásárlása, beházasodás, városi adó befizetése). Kimutathatóan nem telepedett le egyik nemzetiség sem egy tömbben, nem váltak kolóniává.¹⁹ Úgy gondoljuk azonban, hogy a többségükben általuk lakott, vásárolt vagy bérelt házakról, nem véletlenül neveztek el róluk két budai utat: Németek utcája, Olasz utca.

A Budai Jogkönyvből és a tárnokjogból ismert örökösödési jog szerint a végrendelet nélkül meghalt családtag vagyonát egyenlően kellett felosztani az örökösök (házastárs és gyermekek) között.²⁰ Amikor egy céhes mester halt meg, özvegye megtarthatta a műhelyt, de kötelezve volt rá, hogy rövid időn belül újra férjhez menjen egy céhbéli mesterhez, vagy legényhez. Sok esetben azonban ilyenkor nem az asszony változtatott nevet, hanem az új férj vette fel elődje nevét. Ez a szokás valószínűleg abból a praktikus okból is adódhatott, hogy az első férj által működtetett műhely forgalma és jó hírve megmaradjon. Ugyanezt a gyakorlatot folytatták egyes kereskedők is, amikor felvették elődjük nevét: Pemfflinger János özvegyét feleségül vevő Gallinzer Lénárdot Pemfflinger Lénárddnak is nevezték.

A családi kapcsolatok, az üzleti élet és a politika igen gyakran összekapcsolódott egymással, ahogy ezt a következő példán láthatjuk. A nürnbergi származású Haller Ruprecht réz- és posztókereskedelemmel foglalkozott; Nürnbergből, Boroszlóából és

Itáliából szállított posztót a városnak és a királyi udvarnak.²¹ Halála után az üzletet legidősebb fia, Haller János vette át. Őt néhány évvel később Szerencsés Imre és felesége fiúkká fogadták és harmadrészben örökösökké tették. Ez a különös lépés egy nagyobb üzleti tranzakció része lehetett, mivel János a mindenkori nyereség harmadrészét is megkapta. A dolog azonban balul sült el, amiről Hans Dernschwam, a Fugger-ház faktora 1556-ban tudósít:²² „Az említett Szerencsés Imre felesége barátjának, a brassói Csukásnak a leányát férjhez adta Haller János budai polgárhoz. Az esküvő díszes külsőségek közepette zajlott le, megjelent azon Brandenburgi György ögróf is és sok udvari nép. Hallert is Szerencsés Imre juttatta be az udvarhoz és tette alkincstartóvá. Jó beszédképességű ember volt, a számvitelhez is értett, de belezavarodott hivatalába, amikor a királyi udvari népek elkezdtek a nyakára járni. Selyemruhákat osztogatott nekik, amíg csak Imre zsidó erre rá nem jött; hamarosan bele is pusztult.” 1532-ben, a még élő két Haller fiú, János és Péter megosztottak a család birtokában levő két budai házon. A tanácsháza közelében álló ház Péteré, a másik Jánosé lett.

Hiába volt a tiltás, egyre-másra alakultak a kereskedőtársulások, amely a német származású polgárok esetében kétféle típus lehetett: *Mitgesell*, vagy *Factor-Gesell*.²³ A *Mitgesell* esetében minden résztvevő pénztőkét adott a cégbe és a nyereségből ennek arányában részesültek az ügylet lezárásakor a számadáson. A *Factor-Gesell*nél az egyik résztvevő tőkét fektetett a társaságba, a másik nem, csak a kereskedés lebonyolításában vett részt. Ilyenkor az ügyek közös képviselőjére faktort fogadtak. Bornemissza Tamás cége *Mitgesell*ként működött Paur Jánossal, míg a budai Fugger-ház faktort tartott. A 16. század eleji Budán a legmagasabb színvonalon és a legszervezettebben valószínűleg a Thurzó–Fugger faktorátus dolgozott.²⁴ Az Európát behálózó „családi vállalkozás” ekkor már közel húsz nagyvárosban működött sikerrel. A faktorokat Jakob Fugger személyesen nevezte ki és munkájukat saját maga, vagy fia ellenőrizte. Aki mégsem felelt meg a magas követelményeknek, azt azonnal leváltotta. A faktorok a kereskedelmi normákat és a könyvelési és könyvvezetési módszereket az augsburgi központban, a weinmarkti Fugger-házban tanulták meg.²⁵ Később részesedtek az általuk vezetett faktorátusok hasznából, így érdekeltté váltak a bevételek növelésében. Ők irányították a Fugger-kirendeltségekben folyó munkát, a fizetett alkalmazottakat, az írnokot és a számvevőt és felelősek voltak azok munkájáért is. A banki kölcsönügyletek miatt nagy mennyiségű készpénz is megfordult a házban, amelyet valószínűleg többszörös zár alatt tartottak a „kincstárszobában”. A budai Fugger faktorátus a Mindszent utcában (ma Úri utca középső szakasza) állt, a tanácsháza közelében.²⁶ A pénzkölcsönzéssel, rézbányászattal és kereskedelmi ügyletekkel foglalkozó Thurzó–Fugger cég elsősorban a királyi udvarral tartott fenn üzleti kapcsolatokat. A budai házban Konrad Spörlin dolgozott hét évig faktorként, amikor Anton Fugger 1514-ben ideutazott Augsburgból, hogy munkáját leellenőrizze. Az 1527-es évből fennmaradt inventáriumban fennmaradt a háznak tartozó adósaiknak listája, amelyen ismert nevek szerepelnek: Haller János, Behaim Bernát, Pemfflinger Márk, Ruprecht Zsigmond, Szalkai László, Szapolyai János, Batthyány Benedek és Brodarics István.

A 14–15. században a firenzei kereskedőtársaságok is családi alapon szerveződtek.²⁷ A *casa* (ház), vagy *consorteria* (társaság, tárulás) azon rokonok körét jelentette, akik ugyanazt a családnevet viselték. Apai ágon (*ricordanze*) szervezték a klán üzletmenetét, amelyben a vagyoni helyzet és a rokonsági fok fontos szerepet játszott. A firenzei *ricordanza* könyvekben először a családi ősoket sorolták fel, utánuk következtek az üzleti ügyek, majd a háztartási kiadások taglalása. Ha több családtag is adott tőkét a vállalkozásba, azt százalékos arányban rögzítették, mint ahogy a nyereséget is így osztották fel. A családfők nagy gondot fordítottak a fiúgyermekes kereskedelmi képzésére, gyakornoki helyet biztosítottak nekik külföldi kirendeltségeiknél és olykor tőkét is adtak számukra, hogy saját vállalkozásba kezdhessenek. Az Itáliából származó üzletemberek hosszabb-rövidebb ideig laktak Budán, de többségük nem telepedett le, hanem néhány év után hazaköltöztek és otthon kezdtek saját vállalkozásba. Számos ellenpélda is akad azonban azok személyében, akik beházasodtak egy budai családba, polgárjogot szereztek és itt folytatták az üzletet, és akár a bárói rangig is emelkedhettek, mint Ozorai Pipo. A gyakornokságra (segédségre) küldött családtagok egy ideig közös háztartásban éltek, amíg saját családot nem alapítottak, vagy vissza nem tértek Itáliába. A céget közösen (társas viszonyban) birtokolták, az üzletmenetet egymással összehangolva bonyolították le. A kereskedőcsaládok, gyakran közös családi és gazdasági érdekek miatt társulásokat alapítottak, de ha elég tőkeerősnek bizonyult köztük valaki és indíttatást is érzett, saját céget (*compagna*) is működtethetett Budán.

1501-ben Lorenzo Strozzi szerződést kötött Piero Pittivel magyar földre szállítandó áruk tárgyában. A szerződés szövegének összefoglalását Teke Zsuzsa közölte, amelyet tanulságossága miatt újra idézünk:²⁸ „A szerződésben pontosan, minden részletre kiterjedően rögzítették, hogy milyen elvárásoknak kell megfelelnie, milyen kívánalmaknak kell eleget tennie magyarországi tevékenysége során. A pénzért gyapjú- és selyemszövetet, [...] valamint más, Magyarországon kelendő árut kellett vásárolnia Firenzében és az árut Magyarországon készpénz vagy ottani áru ellenében értékesítenie. Az út során előadódó költségek Strozzit terhelik, a veszteséget a befektetett tőke arányában osztják fel egymás között. Pitti tarthat egy vagy több szolgát, bérelhet üzletet, és mindezt a megbízó költségén teheti. Az árukért kapott készpénzt, aranyat, vagy ezüstöt, vagy személyesen, juttatja el Strozzinak, vagy váltó útján utalja át. Saját nevében nem köthet üzletet, közreműködéséért jutalékot kap, és a haszonból a befektetett tőke arányában részesül. Az *accomanditát* meghatározatlan időre kötötték, a felektől függött, mikor bontják fel a szerződést.”

A 16. századra, jórészt függetlenül attól, hogy 1541 előtti, vagy utáni időszakról van szó, újra nagyfokú átfedések jöttek létre a gazdasági és a politikai életben. Wolfgang von Puchaim zólyomi várkapitány 1550-es feljegyzése pontosan leírja a korabeli viszonyokat.²⁹ „...a magyar urak mindnyájan foglalkoznak kereskedéssel, sőt hivatásos kereskedőkkel társulnak s állataikat, rezet, vásznat, ólmot bíznak rájuk; de ugyanakkor vámleveleket is írnak nekik, hogy a megbízott kereskedőket a nemeseknek

kijáró vámmentességgel engedjék át a megfelelő helyeken.” Buda eleste után, az életben maradt tanácsstagok többnyire folytatták eredeti szakmájukat, a kereskedést.³⁰

A 15. század második felétől kezdve egyre gyakrabban maradtak fenn kéziratos vagy nyomtatott kereskedelmi kézikönyvek.³¹ Ezek a kereskedők által bejárt európai városok helyi szokásairól, szabályairól, pénz- és mértékhasználati rendszereiről szólnak összefoglalóan. Nem maradt fenn adat arról, hogy a budai kereskedők használták-e ezeket a könyveket, de Buda városának szokásai szerepelnek némelyikben. Luca Pacioli Velencében, 1494-ben kiadott ötkötetes művének harmadik könyve szól a korszak nagy találmányáról, a kettős könyvelésről.³² A kötet nem csak az üzleti könyvelésben hozott újdonságot, hanem az arab számok gyors számolásra való használatában is. Bár római számokkal is lehetett algebrai műveleteket végezni, de ehhez szükség volt a számoló táblára.³³ Sajnos a budai kereskedők hasonló rendszerben vezetett üzleti könyveire (Főkönyv, Napló, Emlékeztető vagy Kisborjú) nincs adat.³⁴ Vagy nem is voltak ilyen modern könyvelések, vagy mind elpusztultak a századok során. A budai kereskedők házaiban folyt hétköznapi életről szóló számadáskönyvek és lajstromok az egyszerűes könyvelés szabályai szerint íródtak.

KERESKEDŐK BUDAI HÁZAI A TÖRTÉNETI FORRÁSOKBAN

A legelső budai említés 1410-ből származik, amikor egy Olasz utcai ház eladása kapcsán említik a pincéket és a boltokat is.³⁵ Bár nem egyértelmű, hogy valóban üzlethelyiségről esik e itt szó, de abból következtethetünk rá, hogy a felsorolásban a pincék után említik, „...*universis suis edificiis, cellariis, boltis...*” tehát nem lakóhelyiségről van szó. Zsigmond király a tervezett budai zsinatra való vendégfogadó helyek előkészítésekor a *castrum* és a *suburbium* házait is számbavettette. Az 1437. évi összeírásból is megismerhetjük a polgárházakban található, lakásra alkalmas helyiségek típusait:³⁶ fűthető szoba (*aesturiae, stubae*), fűtetlen kamra (*camerae*), boltozott helyiség, vagyis bolt (*testudinarum sive voltarum*) és pince (*cellaria*). A Zsigmond-kor végén 322 lakóház állt a castrumban, amelyben összesen 710 bolthelyiséget számoltak össze, tehát házanként két, esetleg három üzlet, vagy műhely volt már ekkor kialakítva.

Igen tanulságos és adatokban gazdag forrás az a három fennmaradt házfelosztó oklevél, amelyekben részletesen felsorolják az épületek összes helyiségeit. A két Garai házon 1412-ben a nádor két fia osztozott.³⁷ A Szent György kápolnával szemben álló ház kapualjának egyik oldalán két, a másik oldalán egy bolt volt. A másik ház az ún. Szerecsen nagyház, tulajdonképpen két olyan telken állt, amelyek a hátsó telekhatáron összeértek. A forgalmas Olasz utcai épület földszintjének kapualjában 2–2 bolt, alattuk pince, hordó-leeresztésre alkalmas lejárattal; a csendesebb Mindszent utcai épületben összesen három bolt volt. A szintén a Szent György téren álló Édeslyuk nevű ház hátsó részének felosztásakor négy boltozott helyiséget említettek.³⁸ Garai Antal és Csiszár Demeter 1507-ben kérték, hogy a tanács hivatalosan ossza meg közöttük az

Olasz utcában álló házukat.³⁹ A leírásban a kapualjtól a ház végéig mindkét oldalon 3–3 boltot említenek. Az egyik helyiséget maga Csiszár Demeter használta kardkészítő műhelyként. A házmegosztási oklevelek megnevezték a többi helyiségeket is: kamra, fűtött szoba, hálószoba kályhával, nagy palota (boltozott díszterem), festett palota kápolnával, konyha, valamint falépcső, fatornác, istálló, ciszterna, illemhely. Bár tudjuk, hogy a kápolna, a díszterem és a lakószobák is többnyire boltozottak voltak, a felsorolásokban a földszinti boltozott helyiségek külön kategóriát képviseltek. Azért volt szükség a boltok külön említésére, mert ezek a helyiségek értékes, kiadható szobák voltak, amelyek a tulajdonosnak bevételi forrást jelentettek.

Néhány számadáskönyvből megismerhetjük a házban folyó hétköznapi életet is. Pemfflinger János posztókereskedő özvegyét feleségül vevő Gallinczer Lénárt háztartási számadáskönyve, amelyet 1525. június és október között vezetett fennmaradt.⁴⁰ Háza a Nyíró utcában (ma Úri utca közepe) állt.⁴¹ A szőlőművelési, borkészítési és sörfőzőműhely kiadásai mellett megtaláljuk a háztartásra fordított pénzek feljegyzéseit is.⁴² A beszerzett élelmiszerek elsősorban hús (marha, hal, csirke és sütni való hús), emellett ettek sajtokat, vaját, mézet, főzelékfélét (káposzta, borsó, lencse) és gyümölcsöket (citrom, dinnye, gesztenye). A bort és a sört maguk készítették és valószínűleg a kenyeret is maguk sütötték, mivel ilyen jellegű vásárlások nem találhatók a feljegyzésben. A Pemfflinger-Gallinczer ház személyzetéről keveset lehet megtudni, a sáfár mellett egy szakácsné (*matrona*) és két szolga kapott fizetést és természetbeni juttatást (cipő, csuha, ing).

A köznemesi családból származó Nádasdy Tamás, felesége Kanizsai Orsolya révén örökölt háza a Nyíró utcában az Elevenhalszeren (ma Úri utca közepe) állt.⁴³ A volt budai várkapitány, királyi kincstartó, majd országbíró, több nyelven beszélő, jogtanult ember volt, aki politikai emelkedése mellett nem vetette meg a nagyobb haszonnal kecsegtető üzleti vállalkozásokat sem. Háztartásának fennmaradt számadáskönyve, az 1530 szeptember végétől 1531 január közepéig tartó időszak költségeit tartalmazza.⁴⁴ A kifizetett tételekből egy meglepően egyszerű háztartás képe bontakozik ki. Ez egyrészt annak tulajdonítható, hogy Nádasdy családja ekkor már nem itt élt, másrészt annak, hogy közvetlenül a Roggendorf-féle ostrom utáni időszakról van szó, amikor még a hús beszerzése is nehézségekbe ütközött. A házban lakó személyzetről nem sokat tudunk meg. Gergely és Jancsi lovász, János komornyik (?) és Orbán kocsis valószínűleg Nádasdy közvetlen környezetéhez tartozhattak. A kifizetett *salláriumok* (havi bér) alapján még három közeli szerviense és hat *servitiumot* (napszám) kapó bérese volt. Női szolgáról nincs adat a feljegyzésben. A vásárolt élelmiszerek között szárnyashúsokat, halat, zöldségeket, kenyeret és kevés fűszert találunk. A háztartási beszerzések is csak a legszükségesebb dolgokra korlátozódtak (gyertya, szappan, széna, papír, tűzifa). A munkabérek között elsősorban a házhoz tartozó gazdasági kiadások szerepelnek: lovásznak, ökrök őrének, juhok őrének, korcsolyásnak (teli boroshordókat a pincébe szállító ember), fahordó parasztnak, molnárnak, péknek és a mosónőnek fizettek bért. Nádasdy 1541 után is foglalkozott üzlettel, jelentősebb cégtársai Bornemissza Gergely, Turkovith Miklós és Hans Eiseler voltak.⁴⁵

Bár nem nagykereskedői, hanem hercegi udvartartása volt II. Ulászló király öccsének, a hétköznapi kiadások azonban nemigen tértek el a módos polgárokétól. Az 1498. és az 1501. évek közötti időszakot Zsigmond herceg, a későbbi Öreg Zsigmond lengyel király Budán töltötte. Fennmaradt számadáskönyve színes képet ad a hercegi udvarban folyó életről, amelyet bátyja, a király finanszírozott.⁴⁶ A feljegyzésben több olyan pénzkifizetés is található, ami a ház helyiségeire és berendezéseire utal. Az udvar takarításához mindig új söprűket vettek⁴⁷ és a kincstárterem (*thesaurus*) kisöprésekor is ez történt. A herceg úr szobájában álló kályhát egyszer javítani kellett, az ágya fölött díszkardja lógott, és a Kaska nevű leány látogatásakor az ágyat gyakran rózsákkal borították. A ciszternából vizet húztak és a vödör kötelét is ki kellett időnként cserélni. A pincébe lerakták a király és a szerémi püspök mustját tartalmazó hordókat. A konyha ellátására sok pénz ment el és egyszer még egérfogót is kellett vásárolniuk.

Hans Dernschwam jóvoltából egy kicsit beleláthatunk a budai Fugger ház viselt dolgaiba. 1525-ben, az országgyűlés idején Szerencsés Imre beszédet mondott arról, hogy a bányavárosokat el kell venni a Fuggerektől.⁴⁸ Ennek hatására a nép fosztogatni kezdett, megtámadta Szerencsés házát a Szent György téren (ma Dísz tér), szekerekkel a kapuját betörték és a földszinti ablakok vasrácsát is fessegették. „A Mindszent utcában, a Fugger urak háza előtt kellett elvonulniuk, s ők kénytelenek voltak az egészet végignézni. Egészen hajnalig csöbrökben hordták ki a bort...”. Majd később: „De mihelyt a magyar urak híveikkel együtt úgy látták, hogy elérkezett az ő idejük, a Fugger urakat először budai házukban rajtaütésszerűen megtámadták és kifosztották. Mindent elvittek, ami csak a kezük ügyébe esett. Ekkor a müncheni Hans Alber volt a Fugger budai faktora, egy hájas, beteges férfiú, aki mellett én töltöttem be a pénztárnoki tisztelet. Felrendelték az udvarba és ott is tartották fogva.” És még később: „Az udvartól leltározók érkeztek, név szerint Ráskay Gáspár [...] és Nádasdy Tamás [...]. Én is jegyeztem, ők is. A nápolyi báró a pápai pénzek felől kérdezősködött, amiket meg is mutattam neki: harmincháromezer rénusi forintot érmékben s mintegy ötezer dukátot aranyban. A pápa ugyanis hatvanezer dukátot küldött egy dominikánus szerzetes, Cajetanus bíboros útján Lajos királynak, s ezeket megőrzésre kellett átvennünk, váltópénzre felváltanunk és a báró kívánságához képest, az általa adandó nyugtatvány ellenében folyósítanunk.”

Dernschwam 1555-ben újra itt járt Budán, ekkor már lesújtó képet festett az általa jól ismert város állapotáról.⁴⁹ „A házak sorban egymás után beomlanak. Építkezésnek nyoma sincs, legfeljebb annyi, hogy a lakó meghúzhassa magát az eső és hó elől. A nagy, tágas termeket, szobákat istállószerűen, kőből-agyagból-fából összeeszkábált cellák tömegére darabolták fel. Saját pincékre nincs szükségük; ezeket szeméttel töltötték meg. Saját házában senki sem ura és gazdája. [...] A házak egytől egyik disznóolakká váltak; annyira körülépítették őket, hogy az ember jószerivel rá sem ismer a kapukra és a régi nagy hintőbejárókra. [...] A Fugger urak házában most a török kincstartó lakik; a ház előtt fából készített lóistálló, amely egészen a városházáig nyúlik. Hans Preuss háza előtt is egy lóistálló látható, és a Nagy utcán, ahol Haller János lakott egykor – végestelenvégig házakhoz tapasztott viskók, egészen a Nagyboldogasszony templomáig.”

Majd száz évvel később (1663-ban) viszont Evlia Cselebi még meglepően sok építészeti részletet látott az egykori, középkori főváros lakóházain.⁵⁰ „A Középső vár eme hét kapuján belül tekintélyes házak és paloták vannak és pedig 1060 számú, öt-hat emeletes, erős építkezésű, kaméleon festésű, bámulatot keltő, frenk ízlés szerint készült szép házak.” „Buda városrészeiben, mikor Szulejmán szultán azt elfoglalta, oly szép és díszes házak voltak, hogy valamennyi csásrja és bazárja, minden háznak erkélye és ablakai kristályhoz hasonló üveggel voltak díszítve s minden háznak tetejét kékes ón ékesítette. Sárgaréz lemezzel, vörösréz-, deszka- és ónlemezekkel fedett házak voltak s valamennyi festett ház volt. Még mostanában is megvan azokból a különös festményekből néhány százezer különféle alak és művészi kép némelyik ház kapuján és falán. [...] Minden szögletfőnél a házak egészen boltozottak.” Ebben a leírásban a számok erősen túlzó használatán kívül csak a tetőfedés kérdéses. Biztosan volt néhány fémlemezzel fedett ház is, de azért túlnyomó többségben a tetőcserép és a fazsindely használata dominált.

KERESKEDŐK BOLTJAINAK ÉPÍTÉSZETI JELLEMZŐI

A alábbiakban a későközépkori távolsági kereskedők boltjainak építészeti jellemzőit próbáljuk bemutatni. A bolthelyiségek külső-belső díszítőelemei építészeti kőszervezetek voltak, amelyek sok esetben máig fennmaradtak Budán, míg a boltok berendezése még a 16. század folyamán megsemmisült. Úgy tűnik, hogy a 14. századra keltezhető ülőfülkék még külön készültek, nem kötődtek földszinti helyiségek bejárataihoz. A 15. század első felétől már egyre gyakoribb az összefüggés és a század második felétől kifejezetten mesteri tervezésű „üzletportálok” készültek. A budai vár egyik legszebb ilyen jellegű építménye az Úri utca 32. számú ház kapualja, amelynek „klasszikus” boltajtó-ülőfülke kombinációja az utcáról is megcsodálható. Azonban csak abban az esetben tartjuk „biztosan” bolthelyiségnek a földszinti utcai szobákat a kapualj két oldalán, ha az ülőfülkék faragott kőkerete és a boltajtó kőkerete egy szerkezetben, egyidejűleg készült. A többi esetben óvatosabban kell fogalmaznunk: nagy valószínűséggel üzlet is működhetett a földszinti helyiségekben. Hangsúlyozzuk, hogy az alább bemutatandó építészeti jellegzetességű helyiségeket nem tekinthetjük kizárólag boltoknak; műhely, lakás és raktár funkciókat is betölthettek a 14–16. század során. Az azonban biztos, hogy a boltok ilyen helyiségekben üzemeltek. Lássuk tehát külső-belső építészeti jellegzetességeiket.

DÍSZKAPU

A polgárházak fontos épületszerkezeti eleme a kőkeretes kapu.⁵¹ A legkorábbiak a 15. század első feléből maradtak fenn, ezek egyszerű, félköríves záródású, kerékvetővel kiegészített élszedéses kőkeretek, később szegmensíves, majd gazdagabban profilált

faragásúak készültek. Szélességük és magasságuk akkora volt, hogy egy megrakott szekér beférjen rajta. A belső kávájukhoz volt erősítve a két kapuszárny, amelyet belülről tolózárral lehetett elreteszelni. Valószínűleg az egyik kapuszárnyba mindig volt vágva egy kisméretű ajtó, hogy a gyalogos közlekedés miatt ne kelljen mindig a nehéz kapuzatot mozgatni. A zárhatóság egyrészt a lakók, másrészt a boltok árukészletének a biztonságát adta.

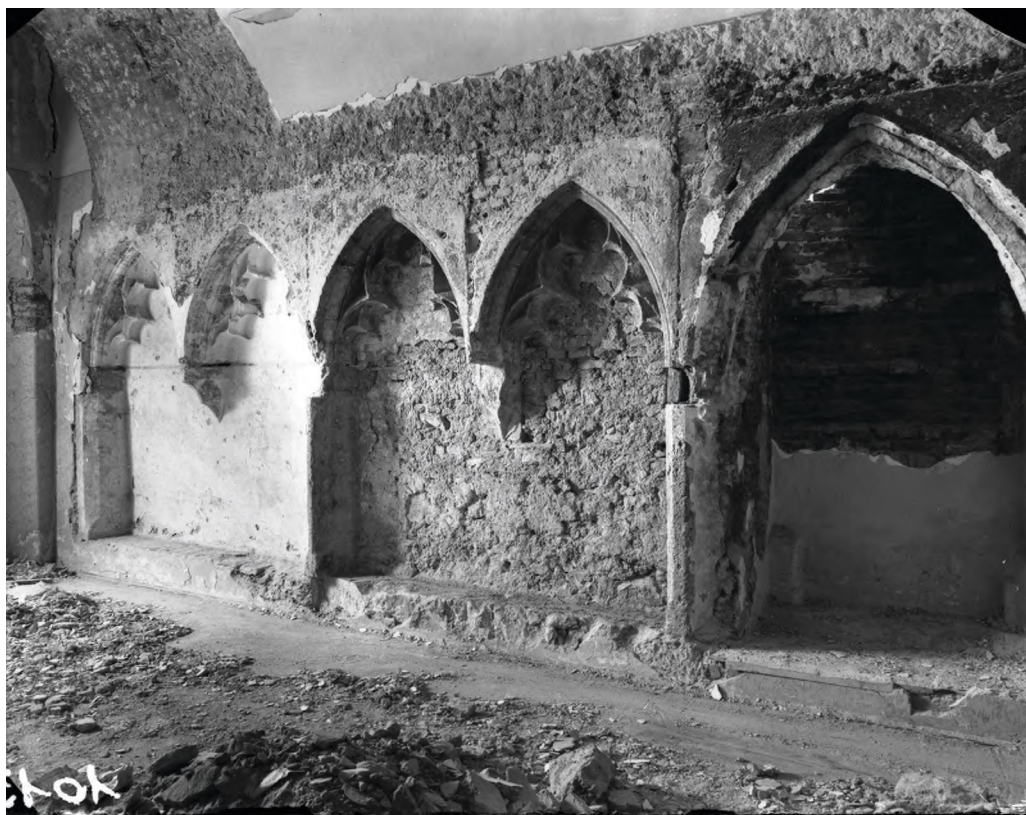
A 15. század végén tűnik fel Budán az a kora-reneszánsz (*all' antica*) divat, hogy egyes módosabb és rangosabb háztulajdonosok felíratják a nevüket az épület homlokzatára. Ez az építési felirat volt egyben az ő cégérük, cégfeliratuk, amelyet az épület tető alatti homlokzatfrízére, homlokzaton elhelyezett táblára, a bejárati kapu, vagy ajtó szemöldök kövére faragtattak. Ezeken a tulajdonos neve, az építés, vagy újjáépítés évszáma, a tulajdonos címere és egy humanista idézet szerepelhetett.⁵² Freiburger Wolfgang háza kapujának (?) szemöldökköve a Mátyás templomban, egy barokk falazatból került elő 1875-ben.⁵³ A bírót nemesnek nevező kövön az 1520-as évszám olvasható. Beriszló Péter kapujának (?) felíratos szemöldökkövét (másodlagos felhasználásúan) az Úri utca 42. számú ház egyik emeleti falából emelték ki.⁵⁴ Még egy hasonló jellegű faragvány került elő egy ásatáson Budán, a Szent György utca 10. szám alatt.⁵⁵ A telek tulajdonosa a 15–16. század fordulóján Ragusai István királyi borbély volt. Maga is foglalkozott kereskedéssel: bort, sót és cobolyprémet adott el. A feltárt töredékek egy része, köztük a felíratos fríz is, a telek nyugati végében állt palota díszkapujáról származhatnak. Juncker (Edlasperger) Péter budai polgár bécsi házának (Bécs, I. Lugeck 7.) kapualjában ma is látható szépen faragott, Sárkányrenddel díszített reneszánsz stílusú, felíratos táblája 1497-ből.⁵⁶

KAPUALJ

Bár jellegtelen térnek tűnik, a kapualj mégis igen fontos része a háznak, különösen azoknál a polgárházaknál, amelyekben boltok működtek. A kapualj a telken álló két épület összeépítésekor jött létre konzolok tartotta síkmennyezet vagy dongaboltozat átkötésével, a fölötte kialakult teret pedig a lakóhelyiségekhez kapcsolták.⁵⁷ Ekkor az épületek homlokzatát és egyes falait lebontották és egységesítve újjáépítették a boltozott kapubejáróval, két-két földszinti helyiséges bolttal vagy műhellyel és az ezek felett, sok esetben két emeleten kialakított lakószobákkal. Gyakran a kapualj beszűkítésével megnövelték a két oldalán található bolthelyiségek szélességét is. A kapualjból nyílhatott az emeletre felvezető lépcsőház bejárata, itt is lehetett pincelejáró, innen nyíltak a boltok bejárati ajtói, ide építették az ülőfülkéket amely a ház belső díszé is volt egyben és természetesen ezen keresztül lehetett áthaladni a telek hátsó részébe, az udvarba. A kapualjak nagy része egyszerű dongaboltozatot kapott a késő-középkorban, de fennmaradt igazán szép kiképzésű bordás keresztboltozat is.⁵⁸ A kapualj elejét és végét a legtöbb esetben kő hevederív zárta le. Ezt sokszor még a házfelosztó oklevelekben is említették, mint mérhető pontot.

A budai polgárházak kapualjaiban található ülőfülkék előzményeinek a templomok szentélyfalában található *sediliák* és a várkapuk kaputornyjaiban levő ülőfülkék (Váróhely, várta) tekinthetők. Véleményem szerint inkább ez utóbbi ihlethette azt a középkori polgárt, aki először épített ilyen szerkezetet a házába.⁵⁹ Divatja a 14. század második felében alakulhatott ki Budán. A korábbra datált kőfaragványok egy kis fejlődésre adnak okot emiatt. Úgy gondolom, hogy az ülőfülkék a már megépített, fedett kapualjakban lettek felállítva, mivel nyitott felsőrészű kapubejáróknál nem sok értelme lett volna létüknek. Az alapötlet nem lehet tudni, hogy melyik városból származik, még az is lehet, hogy Budáról, hiszen itt maradtak fenn messze a legnagyobb számban és legszélesebb korszakot átölelően. A Magyar Királyság-beli városok (Sopron, Pozsony) polgárházain kívül Wiener Neustadtban, Hainburgban, Klosterneunburgban, Kremsben és Regensburgban is találunk egy-két, esetleg három példányt, de ez meg sem közelíti azt a mennyiséget, amely Budán eddig 55 házból ismert.⁶⁰

Az ülőfülkék műformáinak datálása egyben meghatározza az épület építésének korát is. Ez persze csak abban az esetben érvényes, ha bizonyíthatóan újonnan épült

1. Ülőfülkék boltajtóval: Úri utca 32. Fotó: Petrás István 1946. BTM Fotoarchívum

falra helyezték a fülkéket, nem pedig egy korábbi falat használtak fel hozzá. Úgy tűnik, hogy a 13–14. századra datálható ülőfülkék még nem voltak összefüggésben az üzlethelyiségekkel.⁶¹ Ha találunk is ajtónyílást mellette, nem mutat kapcsolatot vele, egymástól függetlenül épültek. Ezeket az ülőfülkéket nem tudjuk kapcsolatba hozni a boltokkal, valószínűleg ekkor még egyszerűen a házak kapualjának díszítésére szolgáltak. A 15–16. században készült ülőfülkék egy részét viszont már úgy tervezték, hogy egy szerkezetet alkosson a boltok bejárati ajtajaival (*1. kép*). Ezek számíthattak tulajdonképpen a boltok portáljainak is, így minél díszesebb, kifinomultabb faragásuk talán az üzletmenetre is hatással lehetett. A kapualjban, a bolt előtti keskeny földterület is a tulajdonhoz tartozott, erre utal egy házfelosztó oklevél részlete:⁶² „... a kapun belépve jobbra, azaz északi irányban egy műhely, a műhely ajtaja előtti földdel együtt... [Ruprecht ötvösé]”.

BOLTABLAK

A piactereken álló kalmárboltok, mészárszékek és kenyérszékek boltablakaihoz hasonló, nagyméretű, félköríves vagy szegmensíves záródású boltablakot polgárházakon csak a patikasoron és a posztókereskedőknél találunk (*2. kép*).⁶³ A Jogkönyv leírása szerint (70. és 174. cikkelyek) a kereskedőnek nem szabad „nyitott boltból” árusítania, csakis boltozatosból. A nyitottság ebben az esetben azt jelenti, hogy az utcai homlokzatba

2. Patika homlokzata boltablakkal és boltajtóval: Tárnok utca 13.
fotó: Petrás István 1947. BTM Fotoarchívum

vágott boltablakon keresztül, közvetlenül a lakosságnak, kis tételben nem volt szabad kereskednie. A patikusoknak ezzel szemben kötelességük volt a szükségét szenvedőket kiszolgálniuk minden nap, éjjel-nappal, sőt még vasárnap is, az esti harangszó után. Ehhez mindenképpen szükség volt egy ablakra. A posztókereskedőknél pedig az élénk lakossági kereslet miatt használták az ablakot, bár erről sem tiltást, sem előírást nem találunk. Az ablak természetesen fatáblákkal zárható volt és a megmaradt vas zsanérok miatt úgy tűnik, hogy Budán a két oldalra nyitható ablakszárnyak voltak divatban.

ABLAK, SZELLŐZŐ ABLAK

A nagykereskedők földszinti üzlethelyiségeinek utcai homlokzatán is voltak ablakaik, bár sokkal egyszerűbbek, mint az emeleti lakószobáké.⁶⁴ A kisméretű, egyenes záródású ablakok kávakövei egyszerű élszedéssel díszítettek. Ezekre az ablakokra a boltok árukészletének biztonságos tárolása miatt volt szükség, ezért a kökeretbe gyakran vasrácsot is illesztettek. Hasonló funkciót töltöttek be a szellőző-ablakok is, amelyek a földszinti bolthelyiségek falának legmagasabb pontján nyíltak. Ezek a keskeny kökeretes, buktatott síkú kis ablakok egyértelműen a mögötte levő raktár zártságát biztosították.

BOLTAJTÓ

Ahol az épület homlokzatán boltablakot találunk, ott nagy valószínűséggel kisméretű boltajtónak is kellett lennie. A kalmárboltok, mészárszékek, kenyérszékek és patikák mindegyikénél, és a posztósboltok egy részénél meg is találhatóak. A kisajtót csak a személyzet használta, a vásárlók nem. A nagykereskedők házaiban, a posztókereskedőknél és a patikáknál egy másik fajta boltajtóra volt szükség, amelyen a vásárló is be tudott jutni a helyiségbe. Ezek mind a kapualjból nyíltak, a korszaktól függően félköríves, csúcsíves, szamárhátíves vagy egyenes záródású kökeretet faragtak nekik.⁶⁵ A fa ajtószárnyat középkori szokás szerint díszes vaspántokkal erősítették meg.⁶⁶ A keretbe illesztett ajtók rászerezelt zárral, esetleg lakattal valószínűleg zárhatóak voltak. A boltot a legtöbb esetben két vagy három lépcsőfokon keresztül lehetett megközelíteni. Erre valószínűleg a földszinti helyiség alatt fekvő pince felmagasodó boltozata miatt volt szükség.

BOLTOZOTT ÜZLETHELYISÉG, BOLTHELYISÉG

A Jogkönyv kereskedőkről szóló előírásában a „boltozatos helyiség”, mint jogi kategória tűnik fel. Ez egyrészt az üzlethelyiség típusát határozza meg, másrészt építészeti tulajdonságairól ad leírást. A jogszabályt 1405-ben jegyezték le, tehát feltételezhetnénk, hogy saját korának viszonyait írja le, de ez nem így van. A Királyi Palota Északi Előudvarának ásatásából ismerünk egy olyan utcasort, amely a 15. század közepéig volt használatban. Az ásatások során öt telek polgárházainak pincéit tárták fel, de csak az egyikben lehetett megfigyelni boltozott pince hevederívének indítását.⁶⁷ Úgy

3. Bolthelyiség bordás keresztboltozattal: Országház utca 13.
fotó: Petrás István 1946. BTM Fotoarchívum

tűnik, hogy a jogkönyv leírása valójában egy átvett szöveg felhasználása, nem pedig a korabeli valóságot tükrözi. Bizonyára voltak már a 14. században is téglaboltozattal fedett helyiségek, de nagy tömegben inkább a 15. században váltak elterjedtté.

Bár a Zaiger 127 ház leírásánál említ boltozott helyiséget (*gwölber*), tehát az ostromot túlélő házak mintegy felénél,⁶⁸ ennek ellenére a 20. századra csak néhány példány maradt meg. A földszinti helyiségeket a 13–14. században általában kőkonzolok tartotta síkfödém fedte.⁶⁹ A pincék és a földszintek téglával való beboltozása a 15. század első felében-közepén kezdhett elterjedni Budán. Három fő típusa alakult ki, az egyszerű dongaboltozat, a keresztboltozat⁷⁰ és a faragott kőbordás keresztboltozat (3. kép).⁷¹ Egy polgárházban általában két vagy négy bolthelyiséget építettek, a ház vagy házrész tulajdonosán múlt, hogy hányat tudott ebből hasznosítani magáncélra, vagy bérelhető helyiségként üzletnek, műhelynek.

A budai telkek középkorból származó épületvonalait megvizsgálva, sok helyen megtalálható a korábbi (14. századból származó) épület folytatása a telek hátsó részén.⁷² Ilyenkor megfigyelhető, hogy a telek beépítésének hosszanti aránya „megváltozik”, három egyenlő részre oszlik, míg az első részén két széles bolthelyiség között keskeny kapualj található. A 15. századi építésűnek datálható paloták, amelyeknek homlokzata már mindig párhuzamos az utca vonalával, többnyire úgy keletkezettek, hogy a korábban ott állt ház (házak) egyes falait lebontották, majd újraépítették. Hasonló lehetett a folyamat az 1970-es évekbeli falusi „kockaházak” építéséhez, ahol a legtöbb esetben a telek hátsó felében meghagyták a régi parasztházat. Valószínűleg ennek köszönhető, hogy olyan kevés 14. századi, csúcsíves faragású ablak található a városban. Az épület alatt húzódó pincék viszont többnyire a korábbi állapotot mutatják, még ha átépített állapotukban is. A 15. században a pincéket sok esetben mélyítették, összebontották, bővítették; konzolok tartotta síkfödémüket sima, vagy kő hevederívek erősítette dongaboltozatra cserélték (4. kép).

A kereskedők házainak pincéi áru- és borrháztározásra szolgáltak. A pincékbe többnyire az utcáról lehetett lejutni egy rövid lépcsőn keresztül, amely csak a pincefal belső síkjáig tartott. Innen valószínűleg falépcsőkön tudtak továbbmenni. A lejáratot a fal külső síkjára épített ajtó zárta le, amelynek kőkerete sok esetben megmaradt. A

4. Raktárpince: Űri utca 4. Fotó: Petrás István. BTM Fotoarchívum

hordóméreték 15. század-végi növekedésekor a kő szárkövek két belső oldalát ívesre faragták, vagy az egész keretet kicserélték szélesebbre. Az árukat a kereskedő szolgálai, a hordókat a bérmunkában dolgozó korcsolyások eresztették le egy szánszerű szerkezet segítségével. A bor egyrészt hétköznapi itala volt a polgároknak, másrészt kereskedelmi ügyletek zálogaként is használták fizetéseképtelenség esetén. A pincék dongaboltozata a legtöbbször az utcai járószint felett 60–80 centiméterrel ért véget, ami miatt a fölötte lévő bolt padlózata is magasabban lett kialakítva.

ÁRKÁDOK

Néhány budai polgárház hátsó, udvari traktusába nagyszabású árkádíveket építettek (5. kép).⁷³ Az ívek fölött mindig lakóhelyiségek találhatók egy vagy két emelet magasan. A szépen kidolgozott pillérekön nyugvó árkádívek lehetséges, hogy áruátvitelre készültek, de az sem kizárható, hogy a ház ura nyári ünnepségek, lakomák alkalmával is használta az alatta levő teret.

5. Udvari árkádok:
Országház utca 2.
fotó:
Petrás István 1946.
BTM Fotoarchívum

Bár a fennmaradt források szerint Budán is szőttek vásznat és posztót, a városba áramló nagy volumenű importposztó miatt mennyiségük elenyésző lehetett. A vászonszövéstről a középkori Váralján húzódó Takács utca, a posztószövéstről pedig a Jogkönyv két cikkelye tudósít.⁷⁴ A középkori budai posztókereskedőket a korabeli köznyelv posztómetőknek (*tuchschneider*), vagy kamrás uraknak (*kamerherr*) nevezte. Ez abból eredt, hogy nekik volt joguk a feltekereselve szállított és leplombált posztóvégek pecségeit feltörni és a szövetet méretre vágni. A nyírók (*tuchscherer*, *pannirator*) azok a mesteremberek voltak, akik a városba érkezett nyers, vagy félig kész posztó kikészítését végezték. Ez a további kallóztatást, vagyis tömörítést, filcesítést, a festést, a bolyhozást és a kiálló szálak lemetelését jelentette. A kallózás a dunai, vagy felhévízi vízimalmokban történt, a festés szintén a Duna partján. A bolyhozás és a nyírás már általában a kereskedő által, a mester számára átengedett (bérelt, vagy birtokolt) műhelyben, kamrában. A bolyhozáshoz bogáncsokból készített kefét, a nyíráshoz hatalmas méretű ollót használtak.⁷⁵

A városba áramló posztó felvevőpiacát nem csak a polgárság, hanem a királyi udvar, pontosabban a zsoldos seregek jelentették. A kereslet olyan nagy volt, hogy az uralkodók a városok éves adóját több esetben posztóban kérték.⁷⁶ Budán, az esztergomi Szt. István protomártír káptalan egyik házában az udvar számára, szövetek tárolására vettek bérbe egy boltozott helyiséget, ugyanez lehetett a más helyen emlegetett királyi posztóraktár is.⁷⁷ A posztó ezen kívül munkaruhaként is használatos volt. Így írt erről Hans Dernschwam:⁷⁸ „A sóvágóknál az volt a szokás, hogy amikor felfogadják őket munkára, ennek mintegy megerősítésül minden embernek egy új ruhához elegendő kilencrőfnyi trautenauai posztót adnak, illetve ajándékoznak.” Ez egyértelműen azt jelentette, hogy a munkás, aki „felvette” a járandóságot posztóban, az egész évre elszegődött a munkára.

A Posztómető vagy Nyíró utca hollétét Pataki Vidor és Kubinyi András kutatásai nyomán Végh András pontosította.⁷⁹ A 15. században, a mai Úri utca középső szakaszán feltűnően sokasodtak azoknak a (német származású) kereskedőknek a háztulajdonai, akik posztókereskedelemmel foglalkoztak. Maguk a boltok, a házak utcai, földszinti helyiségeiben voltak berendezve. Bejáratuk a kapualjból nyílt, ugyanúgy, mint bármely távolsági kereskedőé Budán. A boltbejárat egyszárnyú ajtaján keresztül lehetett megközelíteni a keresztboltozatos helyiséget, vagyis magát a boltot. A bejárat mellett, vagy azzal összeépítve gyakran találunk díszes faragású ülőfülkéket is. Az egyetlen építészeti részlet, amely a posztósboltokat és a patikákat is megkülönböztette a vár többi részén található kereskedőházaktól, az a homlokzaton található nagyméretű, félköríves, vagy szegmensíves boltablak volt. A nagy kereslet miatt érdemes volt tovább növelni a posztósboltok számát, ezért az utca másik oldalán is vásároltak, majd építettek kalmárbolt méretű boltocskákat és nyíró kamrákat a kereskedők.⁸⁰ Wolfgang posztómető javait, köztük boltját, amely a posztósboltok felső végénél állt („*in superiore fine boltarum ubi panni vendit censuerint*”), I. Ulászló király elkobozta és Gersei Pető

6. Ismert budai boltajtók, boltablakok és ülőfülkék térképre vetítve (BTM Kiscelli Múzeum térképtár. Hatly térképéről átirajzolta Homolka József). Jelmagyarázat: zöld – ülőfülke, piros – boltablak, kék – boltajtó a homlokzaton, zöld – boltajtó a kapualjban. Összeállította: Benda Judit

Lászlónak és fivérének adományozta.⁸¹ Egy hasonló műhely-bolt bérléséről maradt fenn egy missilis, amelyben Freiberger Wolfgang bérevesz egy posztónyíró kamrárt Gallinzer Lénárdtól három évre.⁸²

A Posztómető utcában számos középkori épületrészlet maradt fenn, mivel az ostromok jobban megkímélték. Valószínűleg ennél sokkal több épületben volt a homlokzaton boltablak és kisajtó, de a 18–19. századi átépítések során sajnos többnyire megsemmisültek.⁸³ A Dísz tér 11. számú ház kapualjában boltajtó, homlokzatán kisméretű boltajtó és nagyméretű boltablak kiképzésének maradványait tárta fel a kutatás.⁸⁴ A Dísz tér 12. számú ház homlokzatán szintén található egy boltablak keretköve, méghozzá másodlagos helyzetben, egy korábbi kapu befalazott helyén kialakítva. Az Úri utca 8. épületének homlokzatán feltárták egy boltablak keretkővét, kapualjában egy 14. századi és egy 15. századi jellegzetességeket mutató ülőfülkesor található.⁸⁵ Az Úri utca 36. számú ház homlokzatán is látható egy kisméretű ajtó kökeretének részlete, kapualjában pedig ülőfülkék vannak.⁸⁶

Egy kissé távolabb található az Úri utca 38. számú épület, amelynek homlokzatán szintén megmaradt egy boltablak keretköve. Kapualjának déli oldalán, boltajtóval és lépcsőház-feljáróval egy szerkezetet alkotó ülőfülkesor van, amely a ház hátsó kőive után kétpilléres árkádsorral folytatódik. Arányi még látta a ház egykori kapuját, amely a már említett kőszerkezetekkel együtt ugyanabban az időben, a 14. század végén épülhetett.⁸⁷

PATIKÁK

A beteggyógyítás nem egyedül az orvosokra hárult a középkori Budán.⁸⁸ A külföldi egyetemek orvosi fakultását elvégezni ugyanis nem csak szellemileg, hanem anyagilag is igen megterhelő volt. Sokan voltak olyanok, akik csak a *trivium* és a *quadrivium* vizsgáit tudták letenni, az orvosi fakultás éveit már csak részben teljesítették. A megszerzett tudást, köztük a gyógyszerészetet azonban hasznosították, patikát nyitottak, vagy felcsernek, borbélynak, fürdősnek álltak. A patikus (*apoteccker*) szakmát egyébként ugyanúgy kellett elsajátítani, mint bármely más kézműves szakmát, nem volt kötve egyetemi végzettséghez.⁸⁹ A fiatal elszegődött inasnak, majd segédnek a mesterhez és kitanulta a mesterséget: a betegségek gyors diagnosztizálását, a gyógyhatású termékek

használatának megállapítását és elkészítésének technikáját. Emellett némi kereskedelmi jártasságra is szert kellett tennie, hiszen önmaga szerezte be a gyógynövényeket, a különféle fűszereket és egzotikus árukat. A budai patikusok gyakran foglalkozhattak fűszerkereskedelemmel is, bár ezt a Jogkönyv tiltotta.⁹⁰

A gyógyszereket vásárolt, vagy örökölt receptkönyvek, esetleg saját receptjeik alapján állították össze. Mivel a gyógyászati tudomány akkoriban csak tapasztalati úton működött, a gyógyhatású készítmények igen széles skálájával dolgoztak. Főként egzotikus fűszerekből és gyógynövényekből, vagy állati részekből készítették a porokat, keverékeket, vagy a kenőcsöket, főzeteket, liktáriumokat; égetett szesz, olaj, zsír, méz vagy ecet felhasználásával. A patika tehát nem csak beteget kiszolgáló boltként, hanem gyógyító szereket előállító műhelyként is működött. Az „ajánlott” nyitvatartási időt szintén a Jogkönyvből ismerjük: éjjel-nappal, vasárnap és egyházi ünnepnapokon is, de akkor csak a vesperás harangszava után, tehát napközben nem.

Budán a Nagyboldogasszony templom közelében, a város főpiacának keleti házsorában, a Patikáros soron (*in serie Apotecariorum*) álltak azok a polgárházak, amelyek földszinti utcai helyiségében működtek a patikák.⁹¹ Egy-két kivételtől eltekintve, a fennmaradt oklevelekben említett patikusok mind ezekben a házakban laktak és tartották fenn gyógyszerárúkat. A mai Tárnok utca 5.(?)–7.–11., és 13.–15. között állt polgárházak földszintjeinek utcai helyiségeiben patikák bolthelyiségei voltak.⁹² A patikák ugyanolyan építészeti jellemzőkkel bírtak, mint a posztósboltok, vagyis a boltozatos helyiségükbe az ülőfülkével díszített kapualjából lehetett bejutni. Ha komolyabb volt a probléma, a beteg befáradt a patika helyiségébe és ott lehetősége volt a diagnosztizálásra és a gyógyszer elkészítésének megvárására is. Az utcai homlokzaton nyíló, nagyméretű boltablakon keresztül az egyszerűbb, vizsgálatot nem igénylő gyógyszereket lehetett megvásárolni. A homlokzati kisméretű boltajtót valószínűleg csak a személyzet használta.

Arányi Lajos 1877-ben, még lebontása előtt látta a Tárnok utca 15. számú házat, amely három középkori épületet foglalt magába, ezek közül két ház kapualjában talált szegmensíves ülőfülkéket és félköríves boltbejáratot a kapualjban.⁹³ A legjobb állapotban és mára egyetlenként fennmaradt épület, a Tárnok utca 13. számú ház földszintje.⁹⁴ Kapualjában díszes ülőfülkék és boltajtó látható, homlokzatán két középkori boltablak és egy kisméretű boltajtó kökeretét találták meg az épület kutatása során. Az egyik ablakot a 18. században parapetfalas boltbejáróvá alakították. A Tárnok utca 11. ház falkutatása során ülőfülke-részleteket, ásatásán pedig arany- és ezüstpénzeket, patikaedény töredékeket (*albarelló*), pénzváltó mérleget, súlyokat és posztóplombákat találtak.⁹⁵ A 18. század elején készült vázlatrajz a Tárnok utca 7-es számú épületről, amelyen ma az épület felújított homlokzata látható.⁹⁶ A földszinten, a kapu két oldalán levő parapetfalas boltbejáratokról feltételezzük, hogy eredetileg középkori boltablakok voltak.⁹⁷ A Tárnok utca 5. számú ház két középkori épületből lett kialakítva. A déli épület középkori kapualjában boltbejárat és ülőfülkesor, valamint északi helyiségében keresztboltozat található.

JEGYZETEK

1. *Dernschwam 1984a*, 100.
2. *Arányi 1877*, (Kiadatlan kézirat a BTM Adattár).
3. *Gerevich 1950*; *Gerevich 1971*, 48–78; *Gerevich 1975*, 390–401.
4. *Czagány 1959*; *Czagány 1963*; *Czagány 1978a*; *Czagány 1978b*.
5. *Holl 1989*, 55–64.
6. *Borsos 1976*, 71–73.
7. Jogkönyv 350–351. és 405–406, (70; 71; 174; 176. cikkelyek).
8. Jogkönyv 360. (87. cikkely). Zsigmond király 1405. évben kibocsátott városi statutumában is szerepel a 16. cikkelyben (1405.04.15.) *Blazovich – Érszegi – Turbuly 1998*, 296–297.
9. Jogkönyv 512. (376. cikkely)
10. Jogkönyv 345-349. (65. 66. 69. cikkelyek)
11. BTOE I. 56-58.
12. BTOE III. 270–273.
13. Jogkönyv 363–365. (95. cikkely) és 368–370. (104. cikkely) 1405-ből, 532–535. (423–424. cikkelyek) 1421-ből és 541–542 (441. cikkely) 1439-ből.
14. *Kemény 1889*, 372–384.
15. Jogkönyv 541–542. (441. cikkely).
16. *Kubinyi 1967*, 272–277; *Kubinyi 2009c*, 706–707; *Kubinyi 2009a*, 457–512; *Kubinyi 2009e*, 48, 93–97.
17. *Kubinyi 1959*, 106–108.
18. *Arany 2012*, 153–162; *Arany 2007c*, 153–162.
19. *Arany 2012*, 154; *Végh 2006*, 245–247.
20. *Kubinyi 1967*, 231–232. Jogkönyv 479. (313. cikkely)
21. *Kubinyi 1967*, 243; *Kubinyi 2009b*, 712–721.
22. *Dernschwam 1984c*, 120.
23. *Kubinyi 2009c*, 708–712; *Bessenyei 2007*, 77–78.
24. *Spekner 2003*, 429–432; *Ogger 1999*, 145–146.
25. Az augsburgi házban lakott a nagycsalád, működtek a kirendeltségek központi irodái, a hatalmas áruraktár és a Három Szerecsenhez nevű fogadó is. *Ogger 1999*, 158.
26. A budai Fugger-ház történetéről részletesen: *Spekner 2003*, 429–432.
27. *Arany 2009*, 159–182. *Teke 1984*, 43–45.
28. *Teke 2007*, 987.
29. *Bessenyei 2007*, 77.
30. *Bessenyei 2001*, 23–28; *Bessenyei 2007*, 61–68.
31. *Müller 1962*.
32. *Pacioli 1994*, 15–63.
33. *Gyuricza 1996*, 125–127.
34. Kivéve talán a Fugger-ház fent idézett Dernschwam-féle leírásában említett számvitel.
35. *Végh 2008a*, 56. (157. sz.)
36. *Végh 2008a*, 73–75. (228. sz.) *Borsos 1972*, 57–59. A testudo szót Borsos fedett udvari helyiségnak fordította.
37. *Végh 2008a*, 58–59. (167. sz.) 62.a és 62.b képek
38. *Végh 2008a*, 141–142. (503. sz.)
39. *Végh 2008a*, 146–147. (520. sz.) és 63. kép
40. *Kubinyi 1964*, 371–404. DL 26345.
41. *Végh 2006*, 206–207.
42. *Kubinyi 1964*. 388–390.
43. *Végh 2006*. 201–203.
44. *Baraczka 1966*. 247–271.
45. *Bessenyei 2009*. 40–44.
46. *Divéky 1914*. 449–463; *Rábai 2005*, 21, 32–24, 36, 39, 65.
47. Az eszközvásárlás elkönnyvelése lehetséges, hogy a munkavégzés kifizetését is jelentette, a 19–20. századi „borraváló” adásához hasonlóan.

48. *Dernschwam 1984b* 121–122.
49. *Dernschwam 1984c* 498–499.
50. *Cselebi* 273–274.
51. A kapuk művészettörténeti leírásait lásd *Czagány 1983*. 155–170.
52. *Kovács 2006*. 19–46.
53. *Kubinyi 1959*. 109; *Végh 2015*. 132–133. Felmerült a lehetősége annak, hogy a kőfaragvány egy tabernákulum része volt.
54. *Kubinyi 1963*. 125; 1. kép.
55. *Végh 2008b*. 54–56.
56. *Szende 2008*. 383. *Kubinyi 1967*. 505.
57. Síkmennyezetre példa: Úri utca 4. *Gerevich 1975*. 393. 236. kép
58. Úri utca 40.
59. Valószínűleg a (déli) királyi palota kaputornyában és talán a korábbi (északi) rezidencia (Kammerhof) kapualjában lehettek az első ülőfülkék, amelyeket a módosabb polgárok és nemesek másolni kezdtek.
60. http://www.burgenseite.com/sedilie/sedilie_txt.htm (Letöltés ideje: 2018. 08. 09.). Előfordul néha, hogy két különböző fülké is van egy kapualjban egymás mellett, vagy egymást fedve, átépítve: Úri utca 8; Úri utca 34; Úri utca 36;
61. Az ülőfülkék művészettörténeti leírásait lásd: *Czagány 1983*. 74–155. *Czagány 1959*. 46–52. Boltokkal kapcsolatba hozható ülőfülkék: Országház utca 2; Országház utca 9; Országház utca 26; Úri utca 24 (?); Úri utca 32; Úri utca 34; Úri utca 36; Úri utca 40; Úri utca 48; Úri utca 64–66;
62. *Végh 2008a*. 122. (422. sz.)
63. Az ablakok művészettörténeti leírásait lásd: *Czagány 1983*. 215–217. Tárnok utca 7; Tárnok utca 13; Dísz tér 11; Dísz tér 12; Úri utca 8; Úri utca 38.
64. A kisablakok és szellőző ablakok művészettörténeti leírásait lásd: *Czagány 1983*. 208–212. és 218–219. Úri utca 70; Országház utca 17. és Országház utca 18; Táncsics Mihály utca 24; Úri utca 36; Úri utca 40; Fortuna utca 10.
65. Az ajtók művészettörténeti leírásait lásd: *Czagány 1983*. 170–192. *Czagány 1959*. 40–41. Fortuna utca 10; Fortuna utca 14; Dísz tér 10; Hess András tér 3; Hess András tér 4; Úri utca 4; Úri utca 32; Úri utca 38; Úri utca 47; Úri utca 50; Országház utca 9; Országház utca 13; Országház utca 18; Országház utca 20.
66. *Gerevich 1950*. 190.
67. A 74/3 számú pince. *Zolnay 1984*. 215. 1. kép. Zolnay egyébként az „első budai vita” miatt külön kiemeli a téglaeépítéssel hiányát a területen, bár a 13–14. századi objektumokra koncentrálna. *Zolnay 1977*. 23–24.
68. Nagy 1971. 81–117. Feltételezhetően a boltozott helyiségeket és nem a kapualjakat számolták meg.
69. Úri utca 10; Dísz tér 12.
70. Tárnok utca 5 Fortuna utca 4; Fortuna utca 18; Országház utca 20; Országház utca 24; Úri utca 40; Úri utca 48.
71. Országház utca 13; Úri utca 40. (zárókö az omladékból)
72. A jelenséget Gerevich László is megfigyelte. *Gerevich 1950*. 188.
73. Az árkádívek művészettörténeti leírásait lásd: *Czagány 1983*. 223–238. Úri utca 64–66; Úri utca 48; Úri utca 38; Országház utca 2; Országház utca 6.
74. Jogkönyv 380; 382. (131; 136. cikkek). *Végh 2006*. 121–122.
75. *Benda 2015*. 79–106; *Benda 2016*. 41–42.
76. *Kubinyi 1959*. 106–107; *Kubinyi 1994*. 7–8; 11.
77. *Végh 2008a*. 149. (529. sz.)
78. *Dernschwam 1984a* 79.
79. *Végh 2006*. 81. 83.
80. *Benda 2015*. 100–101. *Végh 2006*. 191–192.
81. *Végh 2008a*. 77. (238. sz.)
82. *Végh 2008a*. 160. (570. sz.)
83. A kalmárboltokhoz, a mézárszékekhez és a kenyérszékek köthető boltablakokat a korábbiakban már ismertettük. *Benda 2010*. és *Benda 2012*.
84. *Gerő 1959a*. 302–303.

85. *Gerő 1959b.* 322–324.
 86. *Bertalanné 1959.* 341–342.
 87. *Arányi 1877.* 17. sz.
 88. *Kubinyi 2009d* 627–635; *Czagány 1974.* 58-69. A patikákkal és a patikusok munkájával bővebben egy következő tanulmányban fogok foglalkozni.
 89. *Kubinyi 1985.* 75–76.
 90. Jogkönyv 368. és 470. (102. és 298. cikkelyek).
 91. *Kubinyi 2009d* 631–635; *Végh 2006.* 82–83.
 92. A nem említett házat, a Tárnok utca 9. szám alatt állt középkori épületet, kenyérszéknek tartjuk. *Benda 2012.*
 93. *Arányi 1877.* 66. sz.
 94. *Gerevich 1950.* 176. 23. kép
 95. *Zolnay 1973.* 249–254; Régészeti és épületkutatási dokumentáció BTM Adattár.
 96. *Benda 2013.* 20–21. és 8. kép. BFL IV.1009.g.4.II.144.
 97. A parapetfalas boltbejárat a 18. században volt divatos. Az ismert Tárnok utca 18. épületen található hasonló, itt az itt az eredeti kőkeret a 15. században készült, a felfalazás azonban itt is 18. századi.

IRODALOM

Arany 2007

Arany Krisztina: Firenzei kereskedők, bankárok és hivatalviselők Magyarországon (1370–1450). Protopográfiai adattár. FONS XIV. 2007:3, 483–549.

Arany 2009

Arany Krisztina: Apák, fiúk, fivérek, üzleti partnerek. A XV. század első felében Magyarországon dolgozó firenzei családok együttműködésének formái. FONS 2009:2. 16. 157–190.

Arany 2012

Arany Krisztina: Buda, mint uralkodói székhely és távolsági kereskedelmi központ a 15. században, a firenzei és dél-német üzletemberek tevékenységének tükrében. URBS VII, 2012. 153–170.

Arányi 1877

Arányi Lajos: Ama 74 darab budavári ház, melyeknek keletkezését a mohácsi vész előttinek véli. Kézirat. 1877. (BTM Adattár)

Baraczka 196

Baraczka István: A budai Nádasdy-ház számadáskönyve 1530. *Tanulmányok Budapest Múltjából* 17. 1966. 247–271.

Benda 2010

Benda Judit: A kereskedelem épületei a középkori Budán 1. Kalmárboltok. *Budapest Régiségei* 42–43. 2009–2010. 93–120.

Benda 2012

Benda Judit: A kereskedelem épületei a középkori Budán 2. Mészárszékek háza, zsemlyeszékek háza, árucarnok. *Tanulmányok Budapest Múltjából* 37. 2012. 7–42.

Benda 2013

Benda Judit: Malmok, pékek és kenyérszékek a későközépkori Budán. *Tanulmányok Budapest Múltjából*. 38. 2013. 7–30.

Benda 2015

Benda Judit: Posztókereskedelem és posztósboltok a későközépkori Budán. *Tanulmányok Budapest Múltjából* 40. 2015. 79–106.

Benda 2016

Benda Judit: A középkori Budán szőtt posztó. „Amit németül dyrdumdeinek, magyarul pedig bubonak neveznek.” A mívesesség dicsérete. *Tanulmányok Flórián Mária tiszteletére.* Szerk.: *Cseh Fruzsina – Szulovszky János.* Plusz Könyvek. Budapest, 2016. 39–43.

Bessenyei 2001

Bessenyei József: Ami a budai tanács „árulása” után következett. *Tanulmányok Budapest Múltjából* 29. 2001. 23–35.

Bessenyei 2007

Bessenyei József: Menekültek... A kereskedelem helyzete Magyarországon 1526 után. Bornemisza Tamás és a budai menekültek működésének tükrében. Budapest–Miskolc, 2007.

Bessenyei 2009

Bessenyei József: Introitus te exitus... (Nádasdy Tamás birtokai, vagyona, jövedelmei és kiadásai). In: Pénztörténet, gazdaságtörténet. *Tanulmányok Búza János 70. születésnapjára.* Szerk.: *Bessenyei József – Draskóczy István.* Budapest–Miskolc, 2009. 24–52.

Blazovich – Érszegi – Turbuly 1998

Levéltárak – Kincstárak. Források Magyarország levéltáraiból (1000–1686). Közreadja: *Blazovich László – Érszegi Géza – Turbuly Éva.* Budapest – Szeged, 1998.

Borsos 1972

Borsos László: Régi budai házösszeírások. *Tanulmányok Budapest Múltjából* 19. 1972. 57–71.

Borsos 1976

Borsos László: A középkori kereskedelem és vendéglátás építészeti emlékei Budán. *A Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum Évkönyve,* 1976. 61–75.

BTOE I. Budapest történetének okleveles emlékei I. (1148–1301). *Csánky Dezső* gyűjtését kiegészítette és sajtó alá rendezte *Gárdonyi Albert.* Budapest, 1936. (a továbbiakban: BTOE I.) 56–58.

BTOE III.

Budapest történetének okleveles emlékei III. Összeállította *Kumorovitz L. Bernát.* Budapest 1987–1988. (a továbbiakban BTOE III.) 270–273.

Czagány 1959

Czagány István: A középkori grafikus stílus emlékei a budai várnegyed területén. *Budapest Régiségei* 19. 1969. 35–56.

Czagány 1963

Czagány István: A budavári gótika építészeti tipológiája I. (Félköríves záradéku ülőfülkék). *Budapest Régiségei* 20. 1963. 85–105.

Czagány 1974

Czagány István: A budai orvosok és gyógyszerészek a feudalizmus korában. *Orvostörténeti Közlemények,* 71–72. 1974. 49–69.

Czagány 1978a

Czagány István: A budavári gótika építészeti tipológiája. Csúcsíves záradékú ülőfülkék. *Építés-Építészettudomány* 10/1–2. 1978. 135–147.

Czagány 1978b

Czagány István: A budavári gótika tervezéstechnikai rendszerei. Ülőfülkeszerkesztések. *Építés-Építészettudomány* 10/1–2. 1978. 149–188.

Czagány 1983

Czagány István: Budavári gótikus lakóházépítészet 1–2. (magánkiadású kézirat) 1983.

Cselebi (1985)

Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai 1660–1664. Fordította *Karácson Imre*, a jegyzeteket írta *Fodor Pál*. Budapest, Gondolat, 1985.

Dernschwam 1984a

Dernschwam, Hans: Jelentés az erdélyi sóbányászatról 1528. In: Erdély, Besztercebánya. Törökországi útinapló. *Bibliotheca Historica*. Közreadja *Tardy Lajos*. Budapest, 1984. 77–105.

Dernschwam 1984b

Dernschwam, Hans: A besztercebányai középső-, másként kamaraházra vonatkozó, továbbá a magyar királyságban végbement egyéb események leírásának kivonata 1563. In: Erdély, Besztercebánya. Törökországi útinapló. *Bibliotheca Historica*. Közreadja *Tardy Lajos*. Budapest, 1984. 107–133.

Dernschwam 1984c

Dernschwam, Hans: Törökországi útinapló 1555. In: Erdély, Besztercebánya. Törökországi útinapló. *Bibliotheca Historica*. Közreadja *Tardy Lajos*. Budapest, 1984. 135–504.

Gerevich 1950

Gerevich László: Gótikus házak Budán. *Budapest Régiségei* 15. 1950. 121–238.

Gerevich 1971

Gerevich, László: The Art of Buda and Pest in the Middle Ages. Budapest, 1971.

Gerevich 1975

Gerevich László: Budapest művészete az Árpád-korban. Újjáépítés és a gótika elterjedése. In: Budapest története I. Budapest története az őskortól az Árpád-kor végéig. Szerk.: *Gerevich László*, Budapest, 1975. 375–401.

Gyuricza 1996

Gyuricza Anna: Hogyan számoltak a középkori Magyarországon? In: A magyar iskola első évszázadai (996–1526). Az „1000 éves a magyar iskola” országos program győri kiállítása. Xantus János Múzeum, Győr, 1996. március 21.–november 11. Győr. 1996. 125–127. Szerk.: Szende Katalin, Szabó Péter.

Holl 1989

Holl Imre: Középkori városi élet – városi építészet. *Archaeológiai Értesítő* 116. 1989. 52–76.

Kemény 1889

Buda város árszabása II. Lajos korában (1522.) Közli *Kemény Lajos*. *Magyar Történelmi Tár* 3. sorozat 12. 1889, 372–384.

Kovács 2006

Kovács András: Késő reneszánsz építészet Erdélyben 1541–1720. Budapest–Kolozsvár, 2006.

Kubinyi 1959

Kubinyi András: Budai kereskedők udvari szállításai a Jagelló-korban. *Budapest Régiségei* 19. 1959. 99–117.

Kubinyi 1964

Kubinyi András: A mezőgazdaság történetéhez a Mohács előtti Budán (Gallinzer Lénárt számadáskönyve 1525-ből). *Agrártörténeti Szemle* 1964. 3–4. 371–404.

Kubinyi 1967

Kubinyi András: Budai és pesti polgárok családi összeköttetései a Jagelló-korban. *Lévéltári Közlemények* 37. 1966. 227–291.

Kubinyi 1985

Kubinyi András: A magyarországi orvos- és gyógyszerésztársadalom a Mohácsot megelőző évtizedekben. *Orvostörténeti Közlemények* 109–112. 1985. 69–76.

Kubinyi 1994

Kubinyi András: Buda és Pest kereskedelme a 15–16. században. *Történelmi Szemle* 36. 1–2. 1994. 2–52.

Kubinyi 2009a

Kubinyi András: A budai német patriciátus társadalmi helyzete családi összeköttetései tükrében a 13. századtól a 15. század második feléig. In: *Tanulmányok Budapest középkori történetéről II.* Szerk.: *Kenyeres István, Kis Péter, Sasfi Csaba.* Budapest, 2009. 457–512.

Kubinyi 2009b

Kubinyi András: A nürnbergi Hallerek Budán. Adalékok a késő középkori dél-német kereskedelem történetéhez. In: *Tanulmányok Budapest középkori történetéről II.* Szerk.: *Kenyeres István, Kis Péter, Sasfi Csaba.* Budapest, 2009. 705–741.

Kubinyi 2009c

Kubinyi András: A Pemfflingerek Bécsben és Budán. Adatok a két főváros polgárságának középkor végi gazdasági és családi összeköttetéseihez. In: *Tanulmányok Budapest középkori történetéről II.* Szerk.: *Kenyeres István, Kis Péter, Sasfi Csaba.* Budapest, 2009. 743–756.

Kubinyi 2009d

Kubinyi András: Az egészségügyi foglalkozásúak társadalmi és gazdasági helyzete Budán a 15–16. század fordulóján. In: *Tanulmányok Budapest középkori történetéről II.* Szerk.: *Kenyeres István, Kis Péter, Sasfi Csaba.* Budapest, 2009. 621–635.

Kubinyi 2009e

Kubinyi András: Buda kezdetei. In: *Tanulmányok Budapest középkori történetéről II.* Szerk.: *Kenyeres István, Kis Péter, Sasfi Csaba.* Budapest, 2009. 621–635.

Müller 1962

Müller, Karl Otto: Welthandelsbräuche (1480–1540). Deutsche Handelsakten des Mittelalters und der Neuzeit. Wiesbaden, 1962.

Nagy 1971

Nagy Lajos: A budai vár topográfiája a XVII. század végén. *Tanulmányok Budapest Múltjából* 18. 1971. 81–119.

Ogger 1999

Ogger, Günter: A Fuggerek. Császári és királyi bankárok. Budapest, 1999.

Pacioli 1494

Pacioli, Luca: Az aritmetika, a geometria, az arányok és árnyalatok összefoglaló tárgyalása. Reprint. Budapest, 1994.

Rábai 2005

Szemelvények Zsigmond lengyel herceg budai számadásaiból. Fordította és a bevezető tanulmányt írta *Horogszegi Zoltán* és *Rábai Krisztina*. 2005. 9–89.

Cselebi

Evlia Cselebi török világotazó magyarországi utazásai, 1660–1664; előszó, szómagyarázat, jegyz. átdolg. *Fodor Pál*, ford. *Karácson Imre*; Gondolat, Bp., 1985.

Spekner 2003

Spekner Enikő: A budai Fugger-faktorátus. Egy délnémet kereskedő- és bankház képviselője a késő középkori Budán 1503–1533. In: Vándorutak – Múzeumi örökség. Tanulmányok Bodó Sándor tiszteletére, 60. születésnapja alkalmából. Budapest, 2003. 429–434.

Szende 2008

Szende Katalin: „S nyögte Mátyás bús hadát...” Hunyadi Mátyás és Bécs 1457–1490. In: Mátyás a király. Hagyomány és megújulás a királyi udvarban 1458–1490. Kiállítási katalógus, Szerk: *Farbaky Péter* – *Spekner Enikő* – *Szende Katalin* – *Végh András*. Budapest 200. 381–384.

Teke 2007

Teke Zsuzsa: Egy firenzei kereskedő a Jagelló korban: Raggione Bontempi 1488–1528. *Századok* 141. 2007, 4, 967–990.

Végh 2006

Végh András: Buda város középkori helyrajza I. *Monumenta Historica Budapestinensia* 15, Budapest, 2006.

Végh 2008a

Végh András: Buda város középkori helyrajza I. *Monumenta Historica Budapestinensia* 16, Budapest, 2008.

Végh 2008b

Végh András: Reneszánsz köfaragványok és terrakotta elemek a Jagelló-kori Budán. Egy várbeli lakóház és leletei. In: Mátyás király öröksége. Késő reneszánsz művészet Magyarországon (16–17. század). A Magyar Nemzeti Galéria Kiadványai 2008/3. Szerk: *Mikó Árpád* – *Verő Mária*. Budapest, 2008. 54–56.

Végh 2015

Végh András: Feliratos tábla Wolfgang Freiburger budai bíró nevével. In: Mátyás-templom. A budavári Nagyboldogasszony-templom évszázadai (1246–2013). Kiállítási katalógus. Szerk: *Farbaky Péter*, *Farbakyné Deklava Lilla*, *Mátéffy Balázs*, *Róka Enikő*, *Végh András*, Budapest, 2015. 132–133.

Zolnay 1973

Zolnay László: Kutatások a Tárnok utca 9–13. számú telkeken. *Budapest Régiségei* 23. 1974. 245–254.

Zolnay 1977

Zolnay László: Az 1967–75. évi budavári ásátásokról s az itt talált gótikus szoborcsoportról. *Budapest Régiségei*, 24, 3–4. 1977.

Zolnay 1984

Zolnay László: Előzetes jelentés a budai vár déli részén végzett 1975–1981. évi feltárásokról. *Budapest Régiségei*, 26. 1984. 203–216.

COMMERCIAL BUILDINGS IN MEDIEVAL BUDA III. PRECINCTS OF LONG-DISTANCE
MERCHANTS, CLOTH SHOPS, PHARMACIES

ABSTRACT

“Such employees will surely prove their worth in trade; not only able to read and write, they also know the country well.” This praise was written by Hans Dernschwam in a report to the Fuggers in 1528 about Simon Kayser and his brother Kristóf, who came from a poor background in Nagyszében. Simon was in the service of book-keeper Mátyás in Buda, and the Pest-resident Kristóf, the husband of Miklós Oláh’s sister, was a promising employee of the Fuggers. The remark of the Fuggers’ factor reveals that resourcefulness, local knowledge and some schooling were enough to be successful in business-life. What was the environments like in which they had to stand the ground? It is not so easy to reconstruct it, for the archives and books of the council of Buda were consumed by fire in the Ottoman siege of 1529. The houses of the burghers fell victim to the devastations and reconstructions of the next centuries. The surviving documents, building fragments, carved aperture frames, vaults and structural elements only piece together a very fragmentary picture of the one-time wealth of the town. Below, these fragments help to sum up the sources about the trading habits of long-distance merchants and describe the architectural features of the surviving precincts.

Both the wholesale traders, the cloth merchants and chemists worked in the ground-floor rooms of burghers’ houses. The burghers’ houses, those of residents with citizen rights, were extended with a new function in the 15th century: several owners let their ground-floor rooms for shops (sometimes workshops). This change can be traced on the buildings that preserved earlier structures, aperture frames. The first to inventory the still visible Gothic elements of Buda castle was the physician Lajos Arányi-Losteiner, a resident of Dísz square, in 1877. His handwritten list includes the medieval carved details (gate, door and window frames, sedilia, pillars, vaults) often with drawn sketches. The list is important because it contains some houses that were pulled down at the turn of the century to make room for major government constructions. After WWII László Gerevich published the architectural survey of the “developmental scheme” of the Buda burghers’ houses. The projection drawings of the selected buildings made the conceptions of medieval building periods more comprehensible. He was the first to publish photos as well as survey drawings of shop windows, doors, and sedilia in his monograph of Buda houses. István Czagány wrote detail theoretical articles on the medieval methods of planning sedilia. Imre Holl tried to typologize the Buda houses and the construction of sedilia in accordance with plot sizes.

benda.judit@btm.hu